Государственная
республиканская
библиотека
им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 252 (12642) | 1984 чылдың октябрь 31, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчылары! Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын дүргедедиңер! Чуртту аъш-чем-биле болгаш көдээ ажыл-агый чиг-эди-биле идегелдиг хандырарын чедип алыңар! Аъш-чем Программазын күүседир дээш шиитпирлиг демисежиңер!

(СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

СЭКП ТК-ның октябрь (1984ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга

БЕДИК БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫГЛААР

Бо хүннерде көдээниң ажыл-ишчилери 1984 чылдың октябрь 23-те болган Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң эвелгиниг Пленумунга чугаалаткан «Мелиорацияның узун хуусаалыг программазының, чүрттүң аъш-чем фондузун доктаамал өстүрер сорулга-биле мелиорастаан черлериң ажыглалының ажыктыын бедидер дугайында» айтырыгны канчаар-даа ажок сонуурган, үк Пленумнуң материалдары-биле кичээнгейлиг таныжып турарлар. Пленумга СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш К. У. Черненконуң делгереңгей, ханы уткалыг чугаазы көдээниң ажыл-ишчилериниң кичээнгейин хаара туткан.

СЭКП-ниң ажыл-чорудулгазының дээди соруглазынга — совет кижилериң амыдыралының денелии чайгылыш чок бедидеринге дорт хамаарышкан айтырыгны, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин чайгылыш чок интенсификастаарынга үндезилээш, аъш-чем айтырыын шиитпирлээринче углаган немелде улуг хемчегларни үк Пленумга чугаалажып көргеп. Партия Төп Комитединиң бо айтырыгга тураскаадыкта май (1966 ч.) Пленумунуң сөөлүнде чорутпуган черни мелиорастаар талазы-биле ажылдың кол-кол түңнелериниң дугайын баштай көрүп көрээлиңер. Тывага черни мелиорастаарының талазы-биле ажылды 1967 чылда республикага тургускан чаңгыс-ла механизастаттынган колонна эвээш хемчээлдиг чорудуп турган. Шаанда тыва араттарның ажыглап чорааны буга-сумуннарны чаартып, эдс кылыр болгаш чайгаар үнген сиген, олар шөлдерниге культура-техниктиг ажылдарны организастаан келген. Ол үеде Барлык, Алаш, Терезин болгаш Аймырлыг системаларын эде кылган.

Ээлүг мелиорация бистин республикага 1970 чылдың соонда сайзырап эгелээн. Чүге дээрге ол үеде Тывага Суг ажыл-агый министерствозу, көжүп чоруур механизастаттынган үш колониалыг «Тыва суг тудуг» трези, суггарылга системаларының төлевилелин кылыр «Востоксибгипроводхоз» институттуң Тывада салбыры тургустунган. Оон соонда бистиң республикага черни мелиорастап болбаазырадыр ажылдар канчаар-даа ажжок дүргеп темпилиг чоруп турар апарган.

Суг ажыл-агый организацияларының материал-техниктиг хандырылгазы белеэн. Бо хүннерде оларда бедик бүдүрүкчүлүг чүс-чүс «К-700», «К-701», «Т-150» маркалыг тракторлар, чаа-чаа бульдозерлер, экскаваторлар, скреперлер дээш кандыг техниканы чок дээр. «Тыва суг тудуг» трестиң кылып турар чаа-чаа системаларының болгаш ээске-даа медиорацияга хамаарышкан ажылдарының шинары 1975 чылда Кызылга олар боттарының деталь-бетон заводун ажыглалга киргеп соонда дыка эвилээн. Чүгө дээрге үк завод мелиорацияга ажыглаар бетон плиталарны, блоктарны болгаш каналдар шывар бетон коошпаларны бүдүрүп турар. Ол шыкаш «Суг тудуг» трестиң чүс-чүзү-биле санаттынып турар чаа маркаларлыг, бедик күзүлүг машиналарлыг автобазазы база бар.

Ам СЭКП Төп Комитединиң май (1966 ч.) Пленумунуң соонда Тывага беш чылдарның түңнели-биле мелиорацияга болгаш суг ажыл-агый организацияларының боттарының базазының тударынга чеже хире күрүненип, капитал садыышкыны чарыгдаттынганын көрээлиңер: сески беш чылда 14, тоску беш чылда 29, онгу беш чылда 43 миллион рубльди чарыгдаан. А он бирги беш чылдың эрткен үш чылында 24 миллион рубль чарыгдаттынган. Совет чазактың мелиорацияны сайзырадырынче кайы хире улуг кичээнгейни салып турарын үстүнде айыткан, чүгле бистиң республикага хамаарышкан сан-чарагайлардан безин көрүп болур-дур.

Он бирги беш чылдың онзагай үүлү чүл дээрге, республикада бир-ле дугаарында Енисейден электриглиг насос станцийзы-биле сугну үндүр сордуруп турган ажыглаар Каа-Хем районда Чеди-Паштың чаа суггарылга системазын, «Тес-Хем» совхозка хамааржыр Хүрен-Дугайның аккан суг-биле база Сукпактың бедик бүдүрүкчүлүг «Фрегат» дээр машиналар-биле суггарар чаа суггарылга системаларын ажыглалга киргеп соонда ол адырга күш-ажылды организастаарын база ажыл төлевирин эде көрүп турган мелиорастаан черлерни ажыглаар дээш ажылдаар бригада, звеноларны долузу-биле коллективтиг керээжеже шилчидерин онзалап демделээннер. Орта хамаарыштыр бир эвес бистиң республиканың совхозтарының суггаттыг черлерни ажыглап турарын алгап көөр болза, четпестер хөй. Ниитизи-биле республикада чылдыг-на 1100-тен 1300 гектар чедир суггаттыг шөлдер шуут ажыглаттынмайн турар. 6 мундан 9 муң гектар чедир шөлдер чаңгыс-даа катап суггартынмаан. Сөөлгү үш чылдарда суггаттыг черлериң Бай-Тайга районнуң совхозтарында 10-11, Тандыда 10-24, Каа-Хемде 14-31, Тес-Хемде 43-54 хуузу янзы-бүрү чылдагааныларның уржуунда шуут суггартынмайн келген. Бо хүннерде бистиң кол соруглавыс— суг болгаш көдээ ажыл-агыйның спецыалистериниң күжү-биле үстүде айытканывыс совхоз бүрүзүнде чылдың-на ажыглаттынмайн болгаш суггартынмайн турар суггаттыг шөлдерни чоокку үениң иштинде ажыглалче киреринин хемчээн алыры. Бо Пленумуң шиитпирлерин амыдыралга киичээр боттандырар бис.

Ш. МОНГУШ,
Көдээ ажыл-агый министерствозунуң мелиорация килдизиниң начальниги.

ЭДЧ-ниң сессиязының XXXIX хуралы

ГАВАНА. Октябрь 30. СЭТА-ның тускай корр. В. Талановтуң дамчытканы болза: социалистиг дем каттыжылгазының акы-дуңма чүрттары коммунистиг болгаш ажылчын партияларның удуртулгазы-биле социализмни болгаш коммунизмни тургузарынга көскү чедишкиннерни чедип ап турар. Социалистиг экономиктиг интеграцияның хөгжүдүрүнге болгаш ханылдырынга, тайбының база бурунгаар депшилгениң эргеажыктары дээш бот-боттарының дузазынга кадыг ажылдажылганы бижылаарының чугула үе-чадазы ЭДЧ кежигүнү чүрттарның бо чылдың июнь-да Москвага болган бедик деңнелге экономиктиг төвүлел хуралы боон турар. Экономиктиг төвүлел хуралының шиитпирлерин боттандырганының башпайы түңнелериниң дугайында, ЭДЧ кежигүнү чүрттарның янзы-бүрү талдыг харылзаалары амгы үениң байдалдырында удам сайзырангайжыдарының перспективаларының дугайында чугаа Экономиктиг Дузалажылга Төвүлелиниң дүүн Куба Республиканың найысалдында ажыттынган сессиязының XXXIX хуралында боон турар.

Сессияның ажылында ЭДЧ кежигүнү чүрттарның, а ол шыкаш Югославияның делегациялары киржип турар. Чамдык чүрттардан дайгараакчылар база олуржуп турар.

Кубаның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне төвүлелиниң болгаш Министрлер Төвүлелиниң Даргазы Ф. Кастро хуралды ажылын тура, сессияның киржикчилеринге изиг байыр чедиргеп.

Гавайнада хурал тайбыңга кыжаныышкын онзазы-биле улгатканда, кажан Латын Америкага болган Карибе бассейнинге империалистиг боочөнсектиг шугуушкынын аймалы дыргелип турар үеде эртип турар-дыр деп, ол чугаалаан. Америк администрацияның «оожургаткан» сөстери турза-даа, Ак бажың боочепсекти эңдерер бүдүрер талазы-биле бодунун үгланыышкынын ескертпейн турар.

Чоокта чаа Москвага ЭДЧ кежигүнү чүрттарның бедик деңнелге төвүлел хуралы болган. Оон медеглелинде империализмниң бөлүктериниң бирги эвлегде америк империализмниң чорудуп турар агрессчи болгаш удур туружуушкун политиказын шиитпирлиг-биле буруу шапкан, оларның кыжаныышкынавынга шиитпирлиг харыын берген, социализмниң тайбың чүткүдерин тодаргай, харылсалгалыы-биле база катап ылереткен.

НАТО блогунуң күрүнелериниң кызыгаарларының чоогунда турар ЭДЧ-ниң кежигүннери—Европа чүрттары ядролуг кыжаныышкынның уржуундан айыыл чок чоруунуң эргеажыктарынга дүүттүр боттарының девискээрлеринге ядролуг октаралыг ракеталарны тургузар ужурга таварышкан Тайбынче үткүлүн олар Москвага төвүлел хуралдың үезинде бадыткаан, ол үткүл— чайгылыш чок, чүге дээрге ол оларның ажыл-чорудулгазының ескерлиг чок принцип болуп турар.

Хөй чылдарда, харын-даа ам безин бистиң бичии ортулуувусту долганнар агрессчи шериг өөредилгелерни чоруп турар деп, оратор демделээн. Каттышкан Штаттарның дурум чок ёзу-биле эвелеп алган турары, Кубаның девискээрлеринге ядролуг ракеталарны чайгаар үнгеп сиген турары, Гуантанамода АКШ-тың шериг баазазы биске үргүлүг кыжаным турар. Ынчалзажок бо айтырыгларны ЭДЧ-ниң сессиязының хуралынга чугаалажып көрүүшкүнүң темазы болдурарын Кубаның делегациязы бодавайн турар, чүге дээрге, амгы хурал аъш-дуңма социалистиг чүрттарның экономиктиг кадыг ажылдажылгазын улам ынай хөгжүдүрининң айтырыгларынга тураскаатыган, ол дээрге —од үүл-дур.

Тайбыңны чедип алырының аргаларын Варшава Керээзининң чүрттарының тодаргайлавы Прага медеглелинге каттыжып турар бис, ынчаарга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы К. У. Черненконуң айыткаы Совет Эвилелиниң тайбың политиказының үк медеглел бүрүн дүгжүп турар деп, Ф. Кастро медеглээн.

Сессияның XXXVII болгаш XXXIX хуралдарының аразында Экономиктиг Дузалажылга Төвүлелиниң ажыл-чорудулгазының дугайында ЭДЧ-ниң Күүсекчи комитединиң иштелкелиниң ЭДЧ-ниң күүсекомунуң даргазы, Куба Республиканың Министрлер Төвүлелиниң Даргазының оралакчызы **К. Р. Родригес** кылган.

ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң Даргазы **Н. А. Тихонов** сессияга чүве чугаалаан.

Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң Москвага хүннери

ЧУРУКТА: Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң Москвага хүннериниң байырлалдыг ажыдыышкыны болган соонда Тыванның төлээлери-биле ужуражыышкын үези, чыллганнарның ортузунда ССРЭ-ниң улустуң артизи, күрүне шанналының лауреады Людмила Зыкина.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

МОСКВАЧЫЛАРГА АЯН ТУТКАН

Хөй националдыг совет улустарның акы-дуңма өг-бүлезинде хеймер дуңма болуп бактаап турар, улуг Совет Эвилелиниң аныяк автономнуг республиказы, Совет Тыванның 40 харлаан юбилейин таварыштыр болган Тыва АССР-ниң литература болгаш уран үүлүнүң Москвага эрткен хүннеринге киржир аас-кежик меңээ таварышкан. Тывадан бүргеп хөй санныг төлээлериниң аразынга бот-тывынгыр артистериниң составынга ойнап чордум. Шак ындыг харылсалгалыг хүлээлгени эки күүседир дээш бүгү күжүвүстү салып, шүгдүнген бис.

Ынак Төрээн чуртувустуң пайысылалы Москвага бир-ле дугаар ойнаанывыс ол. Москвада магалыг чаагай-дыр, чараш-тыр, москвачылар-даа бисти кончуг эки уткуп хүлээп алдылар. Бо бүгү дээш кижиниң үүгле сагыш-сеткилин хайныр, өөрүшкү хөрек долар. Москваның тураскаалдыг черлери сагыштан кайын үнер.

«Сыгырганың» составында чеди кижи кирип турар. Ында солистеп турар мен. Бистиң аравыста Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Кара-Сал Аксоол база бар. Ол төрээн Тывазын төлээлеп, улуг-улуг хоорайларга болган юбилейлерге каш-даа удаа киржип чораан. Ам «Сыгырганы» колдуунда аныяктар кирип турар.

Күрүнениң Төп «Россия» концерт залынга ойнаанывыс уттундурбас. Од хире улуг эвлга хөй чон мурнуунга ойнаары бедик харылсалга. Оны бис багай эвес күүсеткен бис деп бодаар мен. Бистиң бот-тывынгыр артистеривистиң күүселделерин адыш часкап хүлээп ап турдулар. Тыва улустуң үе-шагдан бээр туруп келгеш сыгыт, хөөмейиш бистер аныяк-өскен удамчылап, оңа чоонга баразлагдып турар бис. Москва көрүкчүлери бисти чылыы-биле хүлээп ап турдулар.

Күрүнениң Гнесиных аттыг музыка училищезиниң башкылар болгаш сургууллары-биле ужуражыышкынывыс сагыштан ырвас. Ат-сураглыг училищениң коллективи бисти эки хүлээп алган. «Сыгырга» аңаа база ойнаан. Бүгү-россия музейинге бистиң уран-шевер кылыглар делгелгезиниң ажыдыышкынынга болган концертке чааскаан сыгырткан мен.

Совет Тыванның 40 чылын таварыштыр Тыва АССР-ниң Москвага эрткен литература, уран чүүл хүннеринге киришкеним меңээ кайын уттундурар. Көдээниң бот-тывынгыр артистериң төлээлеп, аңаа киржир аас-кежиктиг болдум.

Олег КУУЛАР,
хөөмей талазы-биле бирги республика фестивалының лаўреады, «Сыгырга» ансамбльдиң солизи.

ЧААГАЙ ДҮЖҮТ АЖААТТЫНГАН

Улуг-Хемде «Найырал» совхозтуң ажыл-ишчилери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 67 чыл ооң күш-ажылчы көдүрүүшкүнүг уткуп турар. Совхоз бо чылын күрүнеге 400 тонна тараа дүжаар планныг тургаш, ону хөрек кырында 600 тонна кылдыр күүсеткен. Кызыл-тасты — 1606, суланы—1954, арбайны — 300, чиңге-тарааны — 200 гектардан ажаап доскан.

Совхозта дээди эртемниг специалистериниң бирээзи кол инженер Сергей Сая-биле ооң «үзүгинге» олуруукаш, Шанчыже-сан дорт үглаан асфальтылыг оруктап хөөрежип чорун ора, Бел малчыннарының кыштагларының бараанын ырактан солуургап көрүп чораш, арт кырынга үнүп келгениивисти безин эскербээн бис.

— Бо-ла болгай, Шанчы салбырының ховулары —деп, Сергей чугаалаш, — комбайнарывыс адыштаг дег көстүп тур — деп, ол немээш, долгандыр кара, куу-куу даглар бүргээн делгем ховунуң ортаа үезинде таваар чорээн комбайнарже айытты. Оон бетинде тараазың ажаап каапкан дилиндектерде комбайнадан дүшкен саваңнар одуруглар айы-биле хүннүң херелдеринге алдынналып ыдар, көөрге артында-ла вары кончуг ыыкаш сагындырар болду.

Тараада комбайнарже чоокшулаш, бир узун дилиндектиң ужунда доктаагаш комбайнга чеде бердивис. Ол «Найырал» совхозтуң мурнакчы механизаторларының бирээзи комбайнер Михаил Дензинович Ховалыг, ооң дузалакчызы комсомолчу Вяталий Донгак олар хоочун тракторист Дадар-оол Кара-оолович Сакактың башкарганы «Т-150» тракторнуң делгем кузовтарыче чаа бастырган тараазы уруп тур. Трактор тараа-биле долдур чүдүртүнүп алгаш, шимчеп чоруптары билек-ле кыдыгларында «Техуход» деп каан «ГАЗ-52» маркалыг автомашина чедип келди. Кабинадан чазык ыырайлыг, шилгедеш аныяк эр дүжүп келгеш, үк комбайнының шимчедикчизинге болгаш еске-даа агрегаттарынга ажыглаар үзээшкин материалдарын кудуп берип эгеледи.

— Бо бистиң мурнакчы механигивис Дадар-оол Дамбадыр, Шанчы салбырын харыылап турар кижи. Мында бүгү техника долу күш-биле ажылдап турар —деп, кол инженер таныштырды. Аныяк коммунист Д. Дамба сес чыл уламчылаар механизаторлаш, ам үш чыл механиктеп турар болду. Ажылынга харыысалгалыг, эш-өөрүнге эвилеп-эзелдек.

Улуг алгый дег делгем ховунуң бир үжүнче үнгеш, дедир эзикен комбайнарның бажында чаа «Сибиряк» элээн ылгалып, эштеринден мурнап кел чор. Оон кабиназының кырында кызыл тукчугаш удур келген салгынга киискип каап чор. Тараазы дола берген хире, доктаашкаш, чырыын кыпсыпты. Ыя ол аразында ооң башкарыкчызы дүжүп кээш, кезер агрегадын хынай берди. Ол комбайнда коммунистер Сергей Дамба биле Дадар-оол Кежениң экипажы болду. Олар комбайнерлер ортузунда социалистиг чарыштың сөөлгү беш хонуктарының түңнелибиле тиилекчи болуп, хүнде ортумаа-биле 40-50 тонна тараазы дорт кестирип турарлар. Бо мурнакчы экипажтың кежигүннери дүжүт ажаалдазында нитизи-биле 500 тонна тараазы бастырар тургаш, ону октябрь айның 20 үезинде доскаш, планынга немей-ам-даа 100 тонна хире дүжүттү ажаажыр дээш улам шалыпкын ажылдап турар.

— Дүжүттү үезинде чидириг чокка шынарлыг ажаап алыры — бистиң кол соруглавыс. Ынчангаш үе чызын, чидирингерге таваржыр чорукту болдурбас дээш бистиң салбырда Маадыр-оол Сертиже удурткан улусчу контроль бөлүүн тургускан. Дүжүт ажаалдазының үезинде комбайнарның техниктиг байдалын, олардың агрегаттарының өйлээшкинин, автомашиналарның күзовтарында шывыгларның бар, чогун, күш-ажылдың сатылга-чурумун болгаш оон-даа өске чүгүла чүүлдерни контролыга ап келдивис. Моон түңнелинде ажаалданы үезинде доозар аргалыг болдувус— деп, С. Дамба чугаалады.

— Совет Тыванын юбилейлиг чылы бистерге ийи дакпыр өөрүшкүлүг болган. Чүге дизе бо чылын багай эвес дүжүттү база ажаап алыр аргалыг болдувус —деп, кол агроном Д. Ооржак дилиндектей чыттыр кестирип каан кызыл-тастың кезек сыптарын алгаш, холуңга сүйбай аарак, хүлүмзүрүп чугаалады. — Бо чылын 3700 гектарда тараа культураларын тараан, оон сөөлгү гектарларын ажаап турарывыс бо. Кызыл-тасты план ёзугаар бир гектардан 9,6 центнерни алыр тургаш, херек кырында ортумаа-биле 15,2 центнерни, арбайны — 27,2-ни алган бис. Чамдык черлериң тараазы харыя-даа 30-35 центнер чедип турду. Сула база эки болду. Гектардан — 18,7 центнер. А Терезин бригадазында дүжүт база-ла моон дудак чок.

— Социалистиг чарышты канчаар организастаан силер, Домбулак Оолакович? — деп айтырдым.

— Оңу беш хонуктан түңнеп турар бис. Моон мурнунда каш чылдарга бодаарга дүжүт эки болгары-биле холбаштыр механизаторларның ажылдаар хөөнү тергии эки-дир. Дадар-оол Кенденнин, Маадыр-оол Сертиптин, Лопсан Оолдуктуң, Кошкар-оол Начыа-оолдуң удуртканы экипажтар 500-500 тонна тараа бастырар планныг ажыр күүсеткеш, чарышка мурнаан. Мурнакчыларга 15-10 акшаның шаңналдарын доктаамал тыпсып турар.

Ажаалда доостур үеде чарыш улам чидигленген. Беш хонуктан 150-160 тонна тараа бастырган экипажка— выпелди, 100 акшаның шаңналын тыпсыр, а 130-150 тонна тараа ажааган экипажка 80 рубльди, үшкүзүнге 50 рубльди түс-түзүнда тыпсыры көрдүнген. Ол ышкаш хөй тараа сөөрткен чолачыларга база шаңналдарны тыпсып турар.

Дүжүт ажаалдазында «Алдан-Маадыр», совхозтан Кимоол Ооржак, Валерий Монгуш, «Шекпээрден» Соян Успар-оол, Хеймер Ооржак болгаш оон-даа өскелер боттарының башкарганы комбайнары-биле келгеш, кызымак ажылдап турарлар.

Шагаан-Арыгда районнуң «Сельхозтехника» салбырының чолачызы Сергей Сандакпай, Анатолий Комбу, совхозтан Владимир Дамба, Сараа Кара-оол олар тараа сөөртүлгезиниге мурнааннар. Эдикчи Эдуард Дагба-Лама, каначакчы Борис Бүрбүжап олар база эки ажылдааннар.

Найыралчылар дүжүт ажаалдазын октябрь 27-де демнияле доосканнар.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: сөөлгү дилиндектерде; тараазы кузовче уруп турары.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ЧӨП АЖЫГЛААР

Он бирги беш чылдың дөрткү чылының эрткен айларында бистиң республиканың күш-ажылчы коллективтеринге «Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя!» деп кыйгырыглыг социалистиг чарыш калбарган. Ол эгелээшкинни Кызылдың аъш-чем баразынарының садыының коллективи база деткээн болгаш анаа уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. Ону чедиишкинниг күүседип, салдынган соруглазын коллектив боттандырып шыдаан дээрзин ук садының коммунистериниң отчёт-соңгулдалыг хуралынга демделээн.

Ону бадыткаары-биле мында партбюро секретары Н. М. Гуркина бо чылдың эрткен тос айларының көргүзүглерин ылеткелинге демделээн. Январь — сентябрь айларда баразын саарылгазының планын коллектив чинтизи-биле 100,4 хуу күүседткен, чонга планнан ажыр 113,8 мун рубльдиң баразының саткан. Бо дээрге коммунист Н. Панфиловтуң удурткаы № 20, СЭКП кежигүнерин З. Балыко, И. Белокрылова оларның ажылдан турары № 40 магазинериниң болгаш өске-даа коллективтерниң шудургу күш-ажылының түнели болган.

Бо чылдың үшкү кварталының түүнели-биле Кызылдың аъш-чем баразыларының садыының коллективи база деткээн болгаш анаа уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерин

Совет-моол найырал айы чоруп тур

ХӨГЖҮЛДЕНИҢ ОРУУНДА

Бо хүннерде моол чон чурттуу капиталистиг эвес оруктап хөгжүдериниң оруун айыткан 1924 чылдың августа бөлган Моолдуң Улустуң Революсчу намының III съездизиниң болгаш Моолду Улусчу Республика кылдыр тургускан 1924 чылдың ноябрьда болган Бир дугаар Улусчу Улут Хуралдың 60 чыл болган оюн күш-ажылчы болгаш политиктиг улуг көдүрүүшкүн-биле уткуп турар.

Социалистиг чаартылганың 60 чылдарында күрүне, ажылагай, культура тургузуушкунында көстүп көрбээн өскерилгелер болгулаан. Төөгү талазы-биле кыска хуусаада Моол Арат Республика хожудангай, феодалдыг чурт турганыннан ден-дески, шапкын хөгжүлделиг социалистиг чурт кылдыр сайзыраан.

Улус ажыл-агыйында бүдүрүлгениң социалистиг харылзаа-холбаазы долузу-биле тиилээн, бүдүрүлгениң дериг-хереккелериниң социалистиг өнүү-хөреңгизи чурттуң бызыг экономиктиг баазазы апарган. Амгы үеде Моол Арат Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиң доктаамал бедик темпилиг бүрүгаар сайзырап орар. 1925—1983 чылдарда Моол Арат Республиканың улус ажыл-агыйының кол фондулары 45 катап өскен. Чүгле 1983 чылда улус ажыл-агыйынга киирген капитал салыышкының хемчээли 1941—1960 чылдарда улус ажыл-агыйынга салган анша-хөреңгиниң янзы хемчээлиниден 1,9 катап өскен. Ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү чылдан чылче доктаамал улам өзүп турар. 1983 чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү улус ажыл-агыйында ажылдап турар чаңгыс ажылчын кижиге оналаштыр 1940 чылга деңнээрге алды катап өскен. Чурттуң улус ажыл-агыйының структуразы үндезини-биле өскерилген болгаш улус ажыл-агыйының чаңгыс дайынгай комплекизи тургустуунуп турар.

Бо хүннерде Моол Арат Республикада улус ажыл-агыйының шаандакы чаңчылчаан адыры —көдээ ажыл-агыйдан аңгыда үлетпүр, тудуг, транспорт, харылзаа дээш ышкаш чаз индустриалдыг адырлар улам шапкын хөгжүлдени ап турар апарган. Од чаз адырлар амгы үеде ниитилел бүдүрүлгезиниң 65 хуузун, национал оруглганың барык чартыын ап турар. Бир эвес эрткен үеге деңнээр болза, 1919 чылда чурттуң бүдүрген национал оруглгазының 90 хуузу көдээ ажыл-агыйга онаажып турган. 1940 чылда чурттуң үлетпүр бүдүрүлгезиниң көдээ ажыл-агыйга онаажып турган. Оон продукциязы үлетпүриң болгаш ниитилел бүдүрүлгезиниң түгле 15, национал оруглганың 10 хуузун бүдүрүп турган.

Амгы үеде Моол Арат Республика экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң дыка хөй көргүзүглериниге делегейниң элээн хөй чурттарын ыракта ажып турар.

Чуртта амгы үениң көдээ ажыл-агый техниказы-биле долу хандыртынган улуг-улуг коллективтиг ажыл-агыйлар — көдээ ажыл-агыйның 225 каттыжыышкынары күрүнеиң болгаш мал чеми белеткээриниң 65 ажыл-агыйлары, ажыл-агый каттыжыышкынарының аразының 89 бүдүрүлгелери болгаш кооперативтери тургустунган.

Моолдуң улус ажыл-агыйында кол адыр апар чыдар үлетпүр адыры беш чылдан беш чылче шапкын хөгжүп, ужур-дузазы болгаш ролю улам үлгадып турар. Оон продукциязы үлетпүриң болгаш көдээ ажыл-агыйның бүдүрген арыг продукциязының 60 ажыг хуузун эвлеп турар. Үлетпүрде материалдыг кежикти бүдүрүп турар бүгү ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның 36 хуузу хаара туттунган.

Моолдуң капитал тудуу база кончуг дүрген хөгжүп турар. Чүгле 1981—1983 чылдарда кылдынган тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли беш дугаар беш чылдың дургузунда кылдынган ажылдардан ийи катап хөй болуп турар. Чурттуң тудуг программазын чедиишкиниг чорударынга улуг рольду Моолда туруп турар совет тудуг организациялары ойнап турар. Бистиң ада-чурт үлетпүрүнүң эң баштайгызы — «Эрдэнэт» ден даг рудазы болбаазырадыр комбинат ийи чурттуң аку-дунма найыралының бир кескү демдээ ол.

Чурт социалистиг оруктап шапкын хөгжүп орар. Ажылчы чонның амыдырал байдалы чылдан чылче улам экижип, чаа чедиишкиниерже улам бурунгаар чоруп орар. Ниитилел бүдүрүлгезиниң бедик хөгжүлдезинге үндезилеп чорутткан ажылчы чонның, амыдырал байдалының кыска үеде сайзырааны Моол Арат Республиканың совет эрге-чагыргазының чылдарында чедип алган көскү чедиишкиннериниң кол түннели ол болуп турар. Моол Арат Республика бо үеде хөгжүп келген төөгүзүнүң чижээ-биле моон мурнунда хожудангай турган чурттарның ниитилел хөгжүлдезиниң капиталистиг чадазын оюп эрткеш, социализмче шилчип болурунуң марксисчи-ленинчи өөрединиң шынның амыдыралга херек кырында бадыткаан.

Н. БУЯНДЭЛГЭР.

ТОДАРГАЙ ХЕМЧЕГЛЕР-БИЛЕ

Тайбыцны хоозуи сөстер эвес, чүгле тодаргай хемчеглер, херектер-биле камгалаап болур. Оны «Вашингтон пост» солуннуң айтырыгларынга Константин Устинович Черненконуң харыылары база катап бадыткаан. Металлургия талазы-биле бежен чыл хире ажылдаан практикамда, амыдыралымда америк эртемденнер, инженерлер-биле каш удаа у ж у р а ж ы п, оларны ажыл-херектиң кижилери деп хүндүлээр мен. Баштайгы беш чылдарның, дайын сөөлүгүн үезинде оларның металлургия үлетпүрүнүң талазы-биле чаа ажыктыг эгелээшкиниерин шиңгээдип, өөренип турган бис. Оларның ажыл-ишчи чоруун хүндүлээр мен. Ынчалза-даа амгы америк администрация болунуң чонунуң ажыл-херекчи онзагай чоруун, ылаңгыя делегей байдалының айтырыгларын шинтпирлээри чидиглененнинден бүгү делегейни ядролуг халапче чоокшулаткан. Делегей байдалын экижидериниң оруктарын, арганларын америк улурлуга хоозун сөстер-биле солуп турар-дыр.

Ада-чурттуң Улуг дайынының берге ялаларын бодум көрген, оон киржикчизи болганымда делегейде амгы тургустукүп келген дүшүүрлүг байдалга хамаарылга чок болуп шыдаваc-тыр мен. Бир эвес дүрген, шинтпирлиг хемчеглерни албас болза, ам болур дайын мурнундагы дайынарның кайызындан-даа артык үрег-декчи болуп, бүгү кижи төрелгетенниң хөгжүлдезиниң үзүткап болур.

Моон үнериниң чаңгыс оруу, аргазы болзэ эш К. У. Черненконуң харыыларында айытканы ышкаш — бистиң чурттарывыстың, Американың база Совет Эвилелиниң улустарының аразында харылзаалары бүгү тала-биле экижидерниче утлаган хемчеглерни Рейганның администрациязы алыры болур. Ындыг хемчеглерни маңнап турар бис.

А. МОРОЗОВ,
техниктиг эртемнерниң доктору, Челябинскиниң эртемшинчилел институдунуң профессору, Ленинчи шаңналдың лауреады.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОВЕТ МЕДИЦИНАНЫҢ ПОЛЬШАДА ХҮННЕРИ

● **ВАРШАВА.** Совет эмнелгениң чаңчыл болган хүннери Польша Улус Республикада эгелээн. Ажылдың дуржулгазын солчур, кадык камгалал талазы-биле кады ажылдажылганың моон соңгаргы үгданыышкынарын чугаалажып көөр арганы акы-дунма чурттарның специалистеринге ол хүннер берип турар. ССРЭ-ниң кадык камгалад министриниң бирги оралакчызы О. Шепин совет делегацияны баштап турар. Польшаның найысылалының, а ол ышкаш Краков Лодзь, Гданск, Познань хоорайларының эртем-шинчилел болгаш эмнелге төптеринин ажылы-биле совет делегация таныжып турар. Советтер чурттуңун төлээлекчилери эмнелге айтырыгларын чугаалажып көөрүнге киржир, лекцияларны номчуур, боттарының дуржулгазын болгаш билиин херек кырында эмнээшкиниерге көргүзер.

Совет Эвилелиниң болгаш Польша Улус Республиканың эмчилериниң чагай үре-түннелдерлиг кады ажылдажылгазын ужуражышкынарның киржикчилери сеткил ханыышкын-биле демдеглеп турар. Ол кады ажылдажыдга ылангыя кардиология, онкология, а ол ышкаш кадрлар белеткээр ажылчы эвлчээнге турушкаш, Архан аймактың ажыл-ишчилери база мактап болур чедиишкиннерлиг болганнар. Социалистиг чарыштың түннелинде будүрүлгениң 2500 ажыг мурнакчылары бо чылдың планнарын, а 130 кижи хууда беш чыл планын дооскан.

БҮДҮРҮЛГЕНИ ОРГАНИЗАСТААРЫНЫҢ ЧАА ХЕВИРИ

● **СОФИЯ.** Поморнеде Л. И. Брежнев аттыг агроүлетпүр комплекизиниң коллективи көдээ ажыл-агый будүрүлгези организастаарының чаа хевиринче шилчээн. Специализастаттынган чаа хевириниң 13 бригадаларын ында тургускан. Олар кол будүрүлге единицалары болган.

Дакпырлашкак эргелел звеноларын дүжүргеп: бригада бүрүзү агроүлетпүр комплекизинге дорт чагыртыр, оон удуртулгазы, контролю-биле ажылдаар. Будүрүлге болгаш экономика талазы-биле түскайлаң эргени бригадаларга берген. Бригадаларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин тодаргайлап айыткан, олардың счёттарын банкыларда ажыткан.

КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРГЕ УЖАР ЧҮҮЛДҮҢ ДУЗАЗЫ

● **БЕРЛИН.** «Интерфлюг» авиакомпаниянын көдээ ажылагай ужар чүүл отрядының ужудукчулары бо чылын беш миллион ажыг гектар шөлдерге болгаш эзимнерге чемишчидилгелерин база үнүш камгалаар чүүлдерин агаардан чаштырган. Олардың шалыпчы күш-ажылы Герман Демократтыг Республиканың 35 чыл оюнга төлептиг белек болуп турар. Ужудукчуларның кызымаккай ажылдаан түңелинде республиканың көдээ ажылнщчилерн бо чылын чаагай дүжүттүг өстүрүп алган.

Күзүн чаштырган культураларның шөлдерин чемишчидеринге, тарааның болгаш мыш үнүштериниң хоралакчыларын узуткаарынга, бок үнүштерни чок кылырынга ГДР-ниң көдээ ажыл-агый ужар чүүлү улуг рольду ойнап турар. Отрядтың күүсеин турар ажылдарының хемчээли доктаамал улгадып келген. Чижээ, 1957 чылда ужар чүүл-биле бүгү тарыга шөлдериниң 0,3 хуузун болбаазырадып турган, а ол сан амгы үеде чылда 83 хуу четкен.

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫНГА АЛДАР КЫЛДЫР

● **ХАНОЙ.** Кара хемде «Хоабинь» гидроэлектростанция — Мурнуу-Чөөн Азиида эң улуг станция. Оон тудугжуларының интернационалдыг коллективи Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 67 чыл оюнуң байырлалын күш-ажылчы улуг чедиишкиннер-биле уткуп турар. Вьетнамның улус ажыл-агыйының № 1 тудуунуң вьетнам ажылчыннары болгаш совет специалистери Улуг Октябрьга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерни чедиишкиниг күүсеин турар. Комплекстиң чугула тудугларын хуусаа бетинде доосканын, тос айларның планнарын ажыр күүсеткенин олар рапорттаннар.

АГРОХИМИЯДА ЧАА ЧҮҮЛ

● **БУДАПЕШТ.** Совет болгаш венгр эртемденнер «Милтокм» деп чаа препаратты будургеннер. Ол дээрге, агрохимияда чаа чүүл болуп турар. Көдээ ажыл-агый культураларының хөй аарыгларынга удур ол препаратты чедиишкиниг ажытан болуруи шеңелделер бадыткаан.

(СЭТА).

ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

Эрдэнэт хоорайда 20 ажыг ажыл-агыйлар, будүрүлгелер, 60 ажыг участоктар, цехтер, бригадалар Моолдуң Улустуң Революсчу намының III съездизиниң, Моол Арат Республиканы тургусканының 60 чыл оюнга база од ышкаш совет болгаш моол шериглериниң Халхин-Гол хеминиң чоогунга япон агрессорларны чылча шапканының 45 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышка киришкеш, графикти ораичок мурнап, социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип турарлар.

Эрдэнэттиң будүрүлге черлери планнан ажыр 10 миллион хире тугрик акшага продукция будүргеп, а садыгның болгаш ачы-дуза чедиреринің албан черлери продукцияны планда көрдүнгенинден 16 чартык миллион тугрик акшага хөйүү саарган. Күш-ажылчы чарышка чес-молибден болбаазырадыр «Эрдэнэттиң» моол-совет дагжылары кескү чедиишкиннериг болганнар.

Социалистиг чарыштың тиилекчилеря — моол болгаш совет ажылчыннар моол улустуң революсчу, дайынчы болган күш-ажылчы алдарның черлеринче турисчи аян-чорук кылыр путёвкалар-биле шаннатканнар. Интернационалчы «Эрдэнэт» чес-молибден комбинадының аныяк ажылчыннары чедип алган чедиишкиннерин улам быжыглаары-биле келир чылын Москвага болур аныяктарның болгаш студентилерниң бүгү делегей фестивалынга алдар болдуруп, күш-ажылчы эвлчетте туржуруп шинтпирлээнер.

Комбинаттың революсчу аныяктар клубуун тутчуп, хоорайның чаагайжыдылгазынга болгаш ногаанчыдылгазынга чиржирлер.

Коммунизм тургузуушкунунга Тыва АССР-ниң чедиишкиннериниң чижээнге чоокта чаа МАР-га эрткен ССРЭ-ниң Хүнниериниң үезинде моол космонавт Т. Гурагча тыва төлээлерниң аразында. Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

ЧАРЖЫП ТУРГАШ

Моол Арат Республикада улуг байырлал чоокшулаан тудум бүгү чонның ол байырлалды күш-ажылчы белектер-биле уткуур дээш участоктар, цехтер, бригадалар аразының социалистиг чарыжы улам калбарган. Чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан ажылчыннарның, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының, малчыннарның кылып турар ажылының чедиишкиннериниң дугайында медээлер соксаад чок кээп турар апарган.

Моол-совет кады ажылдажылганың «Монголсовцветмет» каттыжыышкынның бо чылдың эгезинден тура планнан ажыр будүрген продукциязының нияти түңү 5,7 миллион тугрик акша болган. Ол чедиишкин база-ла каттыжыышкынның ажылчыннарының улуг байырлалга алдар болдурган чарыжының ачызында чедип алдынган. «Монголсовцветмет» каттыжыышкын чылдан чылче (Каттыжыышкын 1973 чылда тургустунган) будүрүлгениң хемчээлин улгаттырбышаан, чурттуң даг рудазының үлетпүрүн улам сайзырадырынга болгаш даштыкы чурттарже үндүр сөөртүп садыглаар курлавырларны быжыглаарынга улуг үлүг-хуузун киирип турар. Чижээ, бо хүннерде Моол эстип турар шпат дээр үнелиг минералдыг чиг-эттиң бир улуг будүрүкчүзү күрүне апарган.

Юбилей мурнуңун күнзыл хоорайда 20 ажыг ажыл-агыйлар, будүрүлгелер, 60 ажыг участоктар, цехтер, бригадалар Моолдуң Улустуң Революсчу намының III съездизиниң, Моол Арат Республиканы тургусканының 60 чыл оюнга база од ышкаш совет болгаш моол шериглериниң Халхин-Гол хеминиң чоогунга япон агрессорларны чылча шапканының 45 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышка киришкеш, графикти ораичок мурнап, социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип турарлар.

Эрдэнэттиң будүрүлге черлери планнан ажыр 10 миллион хире тугрик акшага продукция будүргеп, а садыгның болгаш ачы-дуза чедиреринің албан черлери продукцияны планда көрдүнгенинден 16 чартык миллион тугрик акшага хөйүү саарган. Күш-ажылчы чарышка чес-молибден болбаазырадыр «Эрдэнэттиң» моол-совет дагжылары кескү чедиишкиннериг болганнар.

Социалистиг чарыштың тиилекчилеря — моол болгаш совет ажылчыннар моол улустуң революсчу, дайынчы болган күш-ажылчы алдарның черлеринче турисчи аян-чорук кылыр путёвкалар-биле шаннатканнар. Интернационалчы «Эрдэнэт» чес-молибден комбинадының аныяк ажылчыннары чедип алган чедиишкиннерин улам быжыглаары-биле келир чылын Москвага болур аныяктарның болгаш студентилерниң бүгү делегей фестивалынга алдар болдуруп, күш-ажылчы эвлчетте туржуруп шинтпирлээнер.

Комбинаттың революсчу аныяктар клубуун тутчуп, хоорайның чаагайжыдылгазынга болгаш ногаанчыдылгазынга чиржирлер.

ТАЛАНТ-ДЫР

Чоокта чаа Моол Арат Республикага, коммунизм тургузуушкунунда Тыва АССР-ниң чижээнге ССРЭ-ниң Хүннери болуп эрткен. Ол Хүннериниң чоруп турарының үезинде Улан-Баторда Чуруулга уран чүүлүүнүң музейинге аныяк, талантылыг кыс Надя Рушеваның чуруктарының делгелгезин байырлыг байдалга ажыткан. Делгелгениң «Пушкинианa», «Эллада», «Балет» деп темаларынга, Гёте, Грин, Киплинг, Экзюпери, Лермонтов, Сервантестиң... чогаалдарынга чурук-каасталгаларга, «Мастер болгаш Маргарита», «Орус тоолдар», «Дириг амытаннар делегейи», «Амгы үе», «Тыва болгаш Моол» деп бөлүк чуруктарынга чурукчунуң 80 хире ажылдарын делгеп көргүскен.

«Өлүрү коргунчуг эвес, моон соңгаар чурттавазы коргунчуг» деп француз чогаалчы Анри Барбюс бижээн. Кайгамчык талантылыг, он чеди харлыг чурукчу Надя Рушеваның чүрээ сокпастаандан бээр ам он беш чыл чедип турар. Ол үениң иштинде гениалдыг аныяк ургунуң арттырып кааны ханы уткалыг, кажан-даа катаптаттынмас, фантазия болган шынныг амыдырал чангыс черде синниккен чуруктарының делгелгелери хөй-хөй чурттарга болгулаан. Бодунуң кыска чуртталгазының иштинде Надя Рушева 10 муң онзагай чараш чуруктарны чураан. Оон чуруктарының дугайында АКШ-ка, Италияга, Индияга, Японияга, ГДР-ге-даа «Талант-дыр. Кайгамчык-тыр. Күштүг-дүр. Гениалдыг-дыр» — деп чугаалажыр турган. Надяның уран чугаалларының дугайында фильмнер тургустунган, номнар бижиттинген. Надяның чуруктары — ол дээрге хөй овур-хевирлерни, идеяларны, бодалдарны, тывызык арганы чангыс черге чыттаны, фантазия-биле шынныг амыдыралдың каттышканы-дыр, бо чуруктарны бичии уруг чураан деп, бодаары безин берге-дир деп делгелгеге келген кижилер ыйгаар үнелеп көрүп турган.

Надя 1952 чылда Моолга төрүттүнген. Оон ачазы —Николай Константинович Рушев ол үеде Улан-Баторнуң чуруулга училишезинге чурукчу-инструкторлап, а авазы — Наталья Дойдаловна Ажыкмаа балетмейстер-педагог болуп ажылдап турган. Ынчангаш Надя боду: «Мен — моол мен, авам тыва, а ачам орус» —деп баштактангылаар турган.

«Пушкин болгаш Кери», «Үш балериналарның шураашкыны», «Чайлагда», «Шахерезада»... Надяның уран чуруулгазында бо хүннериң болуушкуннары болгаш чуртунуң төөгүлүг эрткен үези, Артектиң пионериязы болгаш эрте-бүрүнгү Рим, коргунчуг Освенцим болгаш Октябрь революциязының баштайгы хүннери, космос болгаш улустарның тайбың дээш демиселя кады синниккен. Оон чуруктарының делгелгезин Улан-Баторнуң хөй-хөй чурттакчылары кончуг сонуургап, улуг сеткил ханыышкын-биле көргеннер.

Материалдарны «Новости Монголии» солундан алган.

ГФР. «Эрткен үениң кичээндириин уттуп болбас!», «Фашизм болгаш дайын кезээде чок болзун!», «Чер кырынга тайбың дээш бөгүн бүгү-ле чүүлдерни кылырын эрткен дайынга өлген миллион-миллион кижилерниң тураскаалы биске хүлээндирип турар!» — мындыг лозуннарлыг массалыг чыскаалдар Барыын Германияның хөй хоорайларында амгы үеде болуп турар. Немец ажылчын шимээшкининиң хоочуннары, коммунистер, фашизмге удур демиселчилер, ГФР-ниң чонунуң демократтыг үзелдиг өске-даа кижилери делегейнин ийги дайынының чылдарында хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш фашистиг араатаннарга хилинчектеттиргеннериң чырыткылыг тураскаалын чүректеринге ыдыктыы-биле кадагалап чоруур. Баштайгы согуг кылырының америк ядролуг ракеталарын ГФР-ниң девискээринге тургузуп турарын олар шынгыы буруу шаап, чурттан америк бүгү ракеталарны үндүрерин негеп турар.

ЧУРУКТА: «Маутхаузенге 100.000 кижи өлүрткен» деп Дуйсбургка болган чыскаалдың киржикчилериниң плакадында бижээн.

Г. КУЛЬБИЦКИЙНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

САННАР, ФАКТЫЛАР

● 1983 чылда чурттуң национал оруглгазын будүрүп үндүрери 1940 чылга деңнээрге 11 катап, көдээ ажыл-агый продукциязының ниити будүрүлгези 2,6 катап, үлетпүр продукциязының ниитилел будүрүлгези 43 катап өскен.

● Амгы үеде МАР-ның үлетпүр будүрүлгелери 25 минута ниттинде ниити үлетпүр продукциязын будүн 1924 чылда будүрүп үндүрүп турганы хирени кылып үндүрүп турар.

● Чурттакчы чонның амыдыралының деннелин тода көргүзериниң бир херечизи болур чонның бир кижя санынга-ла будүрүп үндүрген национал оруглгазы 1983 чылда 1940 чылга деңнээрге 5 катап өскен. Оон-биле кады Моолла чурттакчы чонның өзүлдези дүрген темп-биле чоруп турар, улусчу эрге-чагырганың чылдарында ол темп үш катап улгатканын деп чүвени чугаалаары чугула.

● Чонның акша болгаш бот оруглгазы шапкын өзүлдени ап турар. Чүгле 1983 чылда безин МАР-ның чурттакчы чонунуң бот оруглгазы 1960 чылга деңнээрге 4 катап өскен.

● Моол Арат Республика шагда-ла бижик билбес чоруун узуткаан болурдан аңгыда, харын 12 хардан өрү назылыг бүгү чурттакчы чонның 84 хуузу кандыг-бир чаданың билиин чедип алган, а оларның 44 хуузу долу болгаш долу эвес ортумак азы дээди эртемниг.

● Амгы үеде Моолдуң 10000 чурттакчы чонунга 2723 өөренкчилер хамааржыр, оларның 145-и студентилер.

● Бо хүннерде 10000 чурттакчы бүрүзүнге 23 эмчи, 109 эмнелге оруннары онаажыр.

● Амгы үеде Моол Арат Республика делегейниң 93 чурттары-биле дипломаттыг харылзаалыг, 30 чурттар-биле садыг харылзаазын тудуп турар.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Ливанның патриоттуг удурланыышкын фронтузунуң дайынчылары бо чылдың сентябрь 24-тен бээр израиль эжелекчилерге болгаш оларның чалчаларынга удур 55 халдаашкынпарны кылганын фронтунуң медээзинде айыткан. Фронтунуң дайынчылары од халдаашкынпарның үезинде 85 израиль эжелекчилерни, олариың чалчаларын өлүргеп, дайзынның 15 бронетранспортёрларын узуткаан.

Ливанның мурнуу девискээринде эң улуг Сайда хоорайда душкүүрлүг байдал хевээр. Ында израиль эжелекчи шериглериниң танкылары хоорайның кудумчуларын үргүлчү таңиылдап, тайбың чурттакчыларны боолап турар.

Израиль эжелекчилер дерзин үүлгедиглериниң, боо-чепсектиң күжү-биле эжелеткен ливан девискээрде чонның хостагаже чүткүлүн боогдап шыдаваан деп, Ливанның Коммунистиг партиязының Мурнуу Ливанда чажыт организациязының медеглелинде айыткан.

Транспорттуң ажылын экижидеринче, үндүрүг чыылдазын чурумчударынче, бараанарны даштыкыже чажырып садыглаарын болдурбазынче утланган хемчеглерни ливан чазактың хураанга чугаалажып көрген.

ДИН РИДТИ ХОРУГДААН

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Монтевидеодан медээни ёзугаар алырга, тайбың дээш сураглыг демиселчи, америк мраажы болгаш кино артизи Дин Ридти Уругвайда тудуп хоругдаан. Рейганның администрациязының дайынзырак, эжелекчи даштыкы политиказы буруу шапкан чагааны АКШ-тың Уругвайда элчининге дамчыдып бээрня Дин Рид щинтпирлээн турган.

Латин Америкада диктаторжу реаксылыг ёзу-чуруумнарны АКШ-тың деткип турарын база Төп Американың улустарының иштики херектеринге америк администрацияның кирлы холгаарлаашкынарын, ылаңгыя Никарагуага удур агрессиязын чагаада шилгыы буруу шаап турар.

Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң Москвага хүннери

ЧУРУКТАРДА: Сценаже үнер мурнунда («Дерсу Узаладан» сцена) Юрий Соломин болгаш Максим Мунзук; Кызылдың уран чүүл училищезиниң ниити ыры Москвага болган культура хүннеринде күүселде үезинде.

Ю. КОСАРЬКОВ. ТУҢ фотолары.

УТТУНДУРБАС ЧЫЛДАР

1927 чылдың чайы. Ынчан үжүк-бижик билбес араттар төп черден сургакчылар келирин, революция, Ленин башкы дугайында солуун чүүлдерни дыннаксаары аажок турган.

Ынчан Барлыкка алдарның чайлагларда хонаштарынга чүве, Хем-Белдириңден ТАРН-ның болгаш ТАРЭ-ниң Төп хоорааларындан эртем-билиглиг, сургакчы келир, араттарны амдораан Тон-Чайлагга кээп хуралдадыр дээн-дир деп чарлал тарай хона берген.

Тон-Чайлаг адаанда Муңгаш-Алаак бажыңдан аттыг ийи кижи барааны көстүп келзе-келзе, чыылган чоңуң чанынга кээп, аттарын баглаанка баглаптылар. Оларның бирээзи — кызыл торгу тонтуг, бажыңың дүгүн чолдайты таарыш каан, хып дээн аныяк кижи:

— Эки-и, эки-и! — дигилеп, чыылганнар-биле мендилежип, хол тудушту. Удаваанда оортазында куржаның алганы пеладацын шеверин чешкеш, оон иштинден саазынар үштүп, черге эптин кончуг туруп алгаш, чугаазын эгелээн.

— Ам кижини кижи дарлаар мөлүүр чүве чок болган, араттар хостуг, үжүк-бижикке боттары-даа, уруг-дарыы-даа өөренир эргелиг. Хем-Белдириңге, харын-даа ССРЭ-ге базып өөренип, эртем-сургуул чедип ап база болур. Өске-даа солуун чүүлдерни сургакчы чугаалаан. Чыылган чон айтырыглар оон-моон төө каап-ла турганнар.

Ооң соонда сургакчы турган:

— Аревэ кежигүүнге кириксээр, аттарын бижидиксээр аныяктар бар бе? —деп. айтырыптарга, дүрген-не тура халыдым.

Сургакчының чанынга чеде бергеш, адымны бижидип алырымга, ол ора:

— Хем-Белдириңге барып өөреникээр сен бе, оол —деп, ыыдыг.

— Ийе, ийе, кончуг-ла күзелдиг мен — дидим.

— Барыын-Хемчик кожуунуңуп чызаан черинге адыңны бижидип каар мен, чоруурун сөгледиптерге чеде бээр сен— деп, сургакчы сүмеледи.

Амыраанымны чүге дегирээр! Демги сургакчының адын Чымба дээр, Хөнделең чурттуг кижи дээрэни ынчан билип алган бис. Ооң амдыы чылында, 1928 чылдың декабрының чыкылама соок хүнүнде турган. Чызаадан мейи келдирткеш, ТАРН-ның Төп хоразындан мени дам сургуулуңе өөредип чоруткан. Амгы Кызылга (ынчан Хем-Белдири дижип турганывыс) бир чыл ажыт өөренип турувуста, үжен чылдың чазында май айда бисти, дам сургуулдарын кожуунарже сургакчыладыр деп дыңнадывыс. Шынап-ла удаваанда хурал чыгташ, кымнар кайы кожуунарже баарын хувааган. Кожуунарга барган сумулар кезиинде бөлүк-бөлүк болуп алыр. Ол бөлүктерни моол бижикти билир, дүрүм-саавырны эки номчуур, ону тыва дылче очулдуруп шыдаар кижилер баштап чоруур деп бисье сургаалданы берген. Ол командировканың соругазы — Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң хүрээлениң арыглаашкыы —шылгалдазын чорудар чугула ажылга киржиривис болган. Ынчангаш шылгалдага кирген аревэ кежигүнү кижиниң аңгы-төөгүзүн эки хынаар, феодал, дээди дүжүмет, лама, хам, революцияга удур контрреволюстуг үзелдиг кижилериң чоок кижилери аревэге шуугуп кирген таварылгада оны хүрээлеңден арыглаары чугула айтырыг турган. Ол шыкаш анги ,дайзынарының суртаалынга алзы берген, ядыы араттарның ажытөлү база туруп болур, ынчангаш хыналданы ылавылалдыг эки чоруткайн, аныяк кижилерни аревэниң хүрээлениңдеи үндүрүп болбас дээрзин база эки билип турган бис. Бо ажылга киржирде сумуларда нам үүрлериниң даргалары-биле эки сүмележир, өске-даа чагыгларны биске берген турган. Моол дылга бижээн саавыр айтыышкынарны биске үлеп берген.

Бисти бир кезек сургуулдарны Улуг-Хем кожуунунче чоруткан. Анаа баргаш үш бөлүк болуп алган бис. Ынчан Улуг-Хемге турган Дус-Даг сумузунче Степан Сарыг-оол, Кара-Тал, Үрбүн, Чаа-Хөл сумуларынче Шикпер-оол, а Эъжим, Көк-Чыраа, Эйлиг-Хем сумуларынче мээң удурткан бөлүүм — Достай-оол, амгы үеде «Тере-Хөл» совхозтуң хоочуну коммунист Максим Сүүрүмаа, Сүүр-оол бистер чораан бис. Биске идегээн харыысалгалыг даалганы ынчан күүсеткеш, 1930 чылдың августа айның эгезинде Хем-Белдириңге чедип келген бис.

Ол-ла чылдың августа меңээ база бир аас-кежии таварышкан. Аревэчи эжим Степан Сарыг-оол бистер Москвага барып өөрени бергеш, знаа ВЛКСМ кежигүнү болур улуг аас-кежиктиг болдувус.

Аревэниң, комсомолдуң хүрээлеңинге, ооң соонда ленинчи Коммунистиг партияның хүрээлеңинге кирип, хөй чылдарда чонга бараан болуп келгенимге бо-ла чораш аажок чоргаарланып чоруур мен. Ол менээ кажан-даа уттундурбас.

И. ЛОПСАҢ,
комсомолдуң болгаш партияның хоочуну, пенсионер.

Эртең эрте ажылынче чоруп турган авазын Мендикей көрүп турарга аянныг, чаражы аажок болган. Кара-кара дөрбелчиннерлиг куу платьезиниң кырындан костюмун кедип алырга, ооң чиңге дурт-сыны улам аянныг көзүлген. Көрүнчүк баарынга дыдыраш чажын дыран турган авазын ол чарашсынын көрүп турган.

— Оназалгак эки бөлеткеп алгаш, школаже эртежик чоруптар сен уруум. Мен эм кежээ алды пиак ашканда кээр мен — дээш авазы үнүп бар чораш, холун чайгаш, хүлүмзүрүп каан.

Мендикей онаалгазын кылыр дээш диевингин уштуп экелгеш, ажып көрүп оргаш, ол хүнүң дужунда бодунуң демдеглеп кааны «бөгүн аваның байырлалы» деп каан чүүлүн көрүп каан. Авазының профессионал байырлалының хүнү чедип келген болган. Авазының аянныг чараш, хөглүг ажылдан чоруп турганы ооң карааңга көстүп келген. Кончуг дүрген онаалгазын күүседип алган, авазынга кандыг белек тудуп, байыр чедирерин бодап эгелээн.

Чүнүң-даа мурнунда, ооң сагыжынга дириг чечектер кирген. Мендикейниң авазы байырлалдарда оларга чечектер белекке бээр чаңчылдыг. Ол чолаачы болгаш орук чораш безин тайганың яжыбүрү чараш чечектериң бо-ла чыыл экээр турган. «Ачам ам-даа үш хонгаш эвес, а бөгүн келир турган болза, ол ыяап-ла чечектерлиг келир ийик» деп Мендикей боданган. «Чок! Мен база аваага ыяапла чечектер тутсур үжурлуг мен» — дээш, ырак эвесте чурттап турары Валя угбазы сугнуң огородунда үнүп турар кончуг чараш чечектерни сактып келгеш, ынаар маңнапла каан. Ында чечектериң хөй кезии күскү соокка доңуп, хадый-даа берген болза, шыдамыктары ам-даа хүн карааңга амырап чыынып турганзыг, сагланайның турганнар.

Бажыңына келгеш чечектерни сугга тургузуп каан. Улаштыр боданып эгелээн. «Библиотека баар керек! Солун рассказтыг ном бижидип алыр». Библиотекарь Раиса Валериевна-биле кады сүмележип турган, солун рассказтыг номну бижиттирип алган. Мендикей оң харлап турда, авазы биле ачазы айда белек бээриден ангыда, солун тоолдарны база чугаалап бергеннер-ле болгай.

Авазының чуруун чуруп гүзүп каан, ону үш-дөрт-даа катаа долгандыр кылаштап, таарыштыр салгылап каап, көрүп чоруп турган. Хенертен эжикте коига кыңгырт дээн.

Мендикей чечектерин аакаш, маңнап баргаш эжиин ажыдыпкан. Авазы кады ажылдап турары эштери-биле кирип орган. Мендикей девидей берзедаа, олар-биле мендилежирин утпаан. «Байыр чедирип тур мен!» дээш хүлүмзүрбүшаан, авазынче чечектерни суйган. Авазының характарында өөрүнүкү чайнап, уруун дыңзыг кускыктаан. Мендикей авлчыларынга база байыр чедирип, оларның холун туткаш, чемнеринче чвлаан. Чем соонда Мендикей оларга солун рассказты номчуп, берген. болгаш алган демдектерни көргүскен. А ооң чураан чуруун көргеш авлчылар:

— Авазын ол олчаан чуруп каап-тыр —деп, кайган хынмазынар.

Эштериниң аразында каттырып, чугаалааның орган авазындан карак салбайн, шала озалаан туруп алган таалап кайган турган. Авазы кажангызындан-даа артык чараш болган.

«Эки өөренип, ажылгыр, кежээ болуп, аваңарны хүндүлеп, өөртүп чоруур болзуңарза, аваңар эң-не чараш болган улам эргим болур» деп башкызының чугаалаанын ол саңтып келген.

С. БАЛЧЫР.

ЭҢ-НЕ ЧАРАШ БОЛГАШ ЭРГИМ

МЭЭҢ АЧАМ

Мээң ачам камналгага
Медээжок-ла ынак кижи.
Эрги-сарыг номнар көрзе,
Эңдере-ле шыгжап алыр.
Ол-бо черге саазын чытса,
Оюп эртпес, чыып ап чоруур.
Чагып алган солун, номун
Чаңгызын-даа октаар эвес,
Көктеп, шыгжап алган
чоруур:
«Көпеекти октап болбас,
Хөйге херек, катап дужааш,
Хөй-хөй чаа ном,
солуннарны
Катап чагып, садып алыр—
Камналга-дыр, биздиң бе?—
дээр.
Мээң ачам камналгага
Медээжок-ла ынак кижи.
А сээң ачаң кандыгыл, чээ,
Ажыы-биле сөглеп көрем?

О. СУВАКПИТ.

АЧАЗЫНЫҢ УРУУ-ДУР МЕН

Чараш шокар платьелиг,
Саглай сырбык
чашчыгаштыг,
Аажок чымчак бопуктарлыг
Ачазының уруу боор мен.
Тонум өөгү халаңайның,
Дораан үстүр чеде берди.
Өске кижи билбейн турда.
Өөгүм илип алыйн арам.

Т. ТОЮНДУП.

МОСКВА. Башкириянның «Шаяндар» деп бичии ургларның ыр ансамбли ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң Бүгүзвилел делгелгезинге чедиишкинниг ойнаан. Республикада сураглыг бичии артистерниң концерт программазында чоннуң ырлары болгаш танцылары бар.

Г. ХАМЕЛЬЯНИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

БИЧИИЛЕРНИҢ ЧУГААЗЫ

Карыгылай бергенде оруң адаанга олурган диспейниң характары кыланнаан.

— Авай, авай, көрүп көрдаан, диспей лампочкаларын кыпсыпты.

* * *

Юля 4 харлыг.

Кара баарзыктың уя-бажыңчыгажын көрүп кааш, айтырып-тыр:

— Уя-бажыңчыгашты! Кымнар ында чурттап турар чоор?

— Кушкаштар.

— Кудумчуга соок-ла болгай, а оларның эжин база ажык-тыр...

* * *

Дима 3 харлыг.

— Апельсиннер езуп үремейн турар, оларны чүгле садып турар.

* * *

Саша 2 харлыг.

Аваазы-биле кады кино көргеш чоруп орган. Ыт көрүп кааш:

— Авай, сен ыттан коргуп чор сен бе?

— Ийе.

— Кортпа, авай, мен сенден дыпзыг туттунуп алыйн.

* * *

Валя 4 харлыг.

Ол удуурда-даа ойнаар пистолединн сазбас боорга айтырганнар:

—Сеңээ, удуур кижиге пистолеттиг херээ чүл?

— Бир эвес аза кадайны дүжей берзимзе, ону боолзар мен...

* * *

Ачазы:

— Бо теледамчыдылга чүгле улуг улуска-дыр.

Оглу:

— А силер бистиин чүге көрүп турар силер?

«Канчап эскербээнил?» деп материалга хамаарыштыр

КАНДЫГ-ДАА ЧҮВЕ ХЕМЧЭЭЛДИГ

Бо чылдың сентябрь 21-де үнген № 218 «Шын» солунда «Канчап эскербээнил?» деп К. Монгуштуң материалын ончаазы элээн болаавыр үжүрга таварыштым. Доозукчулар кежээзинге болган эпчок таварылганың дугайын ында бижээн. Школа дооскан ургларның байырлыг кежээзи оларга уттундурбас кылдыр артыш каар үжүрлүг болгай. Ол чүүүн-биле онзагай болуруу? Школазы, башкыларыбиле байырлажып тура, ургулар оларның чагыг-сөстерин хүлээп ап, эрткен чылдарда болгуваан эң уттунмас сактыышкынарын кылып, хамык үжүр кым болуруи эвес, харын кандыг кижи болуруи башкыларынга, ада-иезинге зазаарлар.

Сүт-Хөл районнуң бир школазынга доозукчулар кежээзи аңаа келген кижилериниң — ургларның, башкыларның ада-иелерниң болгаш өске-даа улуг кижилерниң сагыжынга кандыг уттундурбас иети артгырган деп бодаар силер? Доозукчу өскүс ургунуң сеткилин хомудаанынга кежээнин өске киржикчилери хамаарылга чок арткан бе? Башкылар, доозукчулар, чыылган ада-иелер оон кандыг-даа түнел үндүрбээн бе? Харааданчыгдыр. Уязындан чаа-ла үжүп үнүп турар кушкаш ышкаш бичии оолдар, кыстарның сагыш-сеткилинге өөрүшкүнү, чагай сактыышкынарны арттырар турган, харын байыргак, эт-сеп сүрүксээр чорукту улуг кижилериниң баш бурунгаар бодап алганы-биле хөредиин көргүскенииң ажыы чүл!

Өскүс кижи болгаш доозукчу Ондарның сагыш-сеткилинге эпчок бодалдар киргеп. «Адаиелиг улустуң магалыын, мээң кончуумнуң» деп-даа бодады ыйнаан. Ынчангаш ынаар бодалга алыскан бичии-даа херээ чок. Өскүсте кем чүл, Ондар өске өөрү-биле бир дөмей эртем-билиглиг чедип алган, амыдыралдың делгемнеринче ооң оруу ажык. Доозукчулар кежээзинге школачы формазы-биле кээрге, ында багай чүү боор. Бир эвес харын Ондарның чаңгыс классчы кыс өөрлери эжиинге кичээнгейлиг болуп, дузалаашкынга дирген болза, кончуг-ла эки болзур ийик. Кижи бодап көөрге, бо класста ургларның аразында пайралыг, эш-өөрүшкүлеп эки сүмележир, өске-даа чагыгларны биске берген турган. Моол дылга бижээн саавыр айтыышкынарны биске үлеп берген.

Бисти бир кезек сургуулдарны Улуг-Хем кожуунунче чоруткан. Анаа баргаш үш бөлүк болуп алган бис. Ынчан Улуг-Хемге турган Дус-Даг сумузунче Степан Сарыг-оол, Кара-Тал, Үрбүн, Чаа-Хөл сумуларынче Шикпер-оол, а Эъжим, Көк-Чыраа, Эйлиг-Хем сумуларынче мээң удурткан бөлүүм — Достай-оол, амгы үеде «Тере-Хөл» совхозтуң хоочуну коммунист Максим Сүүрүмаа, Сүүр-оол бистер чораан бис. Биске идегээн харыысалгалыг даалганы ынчан күүсеткеш, 1930 чылдың августа айның эгезинде Хем-Белдириңге чедип келген бис.

Ол-ла чылдың августа меңээ база бир аас-кежии таварышкан. Аревэчи эжим Степан Сарыг-оол бистер Москвага барып өөрени бергеш, знаа ВЛКСМ кежигүнү болур улуг аас-кежиктиг болдувус.

Аревэниң, комсомолдуң хүрээлеңинге, ооң соонда ленинчи Коммунистиг партияның хүрээлеңинге кирип, хөй чылдарда чонга бараан болуп келгенимге бо-ла чораш аажок чоргаарланып чоруур мен. Ол менээ кажан-даа уттундурбас.

И. ЛОПСАҢ,
комсомолдуң болгаш партияның хоочуну, пенсионер.

Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң Москвага хүннери

ЧУРУКТАРДА: Сценаже үнер мурнунда («Дерсу Узаладан» сцена) Юрий Соломин болгаш Максим Мунзук; Кызылдың уран чүүл училищезиниң ниити ыры Москвага болган культура хүннеринде күүселде үезинде.

Ю. КОСАРЬКОВ. ТУҢ фотолары.

ХҮНЧҮГЕШ

Эртең эрте ажылынче чоруп турган авазын Мендикей көрүп турарга аянныг, чаражы аажок болган. Кара-кара дөрбелчиннерлиг куу платьезиниң кырындан костюмун кедип алырга, ооң чиңге дурт-сыны улам аянныг көзүлген. Көрүнчүк баарынга дыдыраш чажын дыран турган авазын ол чарашсынын көрүп турган.

— Оназалгак эки бөлеткеп алгаш, школаже эртежик чоруптар сен уруум. Мен эм кежээ алды пиак ашканда кээр мен — дээш авазы үнүп бар чораш, холун чайгаш, хүлүмзүрүп каан.

Мендикей онаалгазын кылыр дээш диевингин уштуп экелгеш, ажып көрүп оргаш, ол хүнүң дужунда бодунуң демдеглеп кааны «бөгүн аваның байырлалы» деп каан чүүлүн көрүп каан. Авазының профессионал байырлалының хүнү чедип келген болган. Авазының аянныг чараш, хөглүг ажылдан чоруп турганы ооң карааңга көстүп келген. Кончуг дүрген онаалгазын күүседип алган, авазынга кандыг белек тудуп, байыр чедирерин бодап эгелээн.

Чүнүң-даа мурнунда, ооң сагыжынга дириг чечектер кирген. Мендикейниң ачазы байырлалдарда оларга чечектер белекке бээр чаңчылдыг. Ол чолаачы болгаш орук чораш безин тайганың яжыбүрү чараш чечектериң бо-ла чыыл экээр турган. «Ачам ам-даа үш хонгаш эвес, а бөгүн келир турган болза, ол ыяап-ла чечектерлиг келир ийик» деп Мендикей боданган. «Чок! Мен база аваага ыяапла чечектер тутсур үжурлуг мен» — дээш, ырак эвесте чурттап турары Валя угбазы сугнуң огородунда үнүп турар кончуг чараш чечектерни сактып келгеш, ынаар маңнапла каан. Ында чечектериң хөй кезии күскү соокка доңуп, хадый-даа берген болза, шыдамыктары ам-даа хүн карааңга амырап чыынып турганзыг, сагланайның турганнар.

Бажыңына келгеш чечектерни сугга тургузуп каан. Улаштыр боданып эгелээн. «Библиотека баар керек! Солун рассказтыг ном бижидип алыр». Библиотекарь Раиса Валериевна-биле кады сүмележип турган, солун рассказтыг номну бижиттирип алган. Мендикей оң харлап турда, авазы биле ачазы айда белек бээриден ангыда, солун тоолдарны база чугаалап бергеннер-ле болгай.

Авазының чуруун чуруп гүзүп каан, ону үш-дөрт-даа катаа долгандыр кылаштап, таарыштыр салгылап каап, көрүп чоруп турган. Хенертен эжикте коига кыңгырт дээн.

Мендикей чечектерин аакаш, маңнап баргаш эжиин ажыдыпкан. Авазы кады ажылдап турары эштери-биле кирип орган. Мендикей девидей берзедаа, олар-биле мендилежирин утпаан. «Байыр чедирип тур мен!» дээш хүлүмзүрбүшаан, авазынче чечектерни суйган. Авазының характарында өөрүнүкү чайнап, уруун дыңзыг кускыктаан. Мендикей авлчыларынга база байыр чедирип, оларның холун туткаш, чемнеринче чвлаан. Чем соонда Мендикей оларга солун рассказты номчуп, берген. болгаш алган демдектерни көргүскен. А ооң чураан чуруун көргеш авлчылар:

— Авазын ол олчаан чуруп каап-тыр —деп, кайган хынмазынар.

Эштериниң аразында каттырып, чугаалааның орган авазындан карак салбайн, шала озалаан туруп алган таалап кайган турган. Авазы кажангызындан-даа артык чараш болган.

«Эки өөренип, ажылгыр, кежээ болуп, аваңарны хүндүлеп, өөртүп чоруур болзуңарза, аваңар эң-не чараш болган улам эргим болур» деп башкызының чугаалаанын ол саңтып келген.

С. БАЛЧЫР.

МЭЭҢ АЧАМ

Мээң ачам камналгага
Медээжок-ла ынак кижи.
Эрги-сарыг номнар көрзе,
Эңдере-ле шыгжап алыр.
Ол-бо черге саазын чытса,
Оюп эртпес, чыып ап чоруур.
Чагып алган солун, номун
Чаңгызын-даа октаар эвес,
Көктеп, шыгжап алган
чоруур:
«Көпеекти октап болбас,
Хөйге херек, катап дужааш,
Хөй-хөй чаа ном,
солуннарны
Катап чагып, садып алыр—
Камналга-дыр, биздиң бе?—
дээр.
Мээң ачам камналгага
Медээжок-ла ынак кижи.
А сээң ачаң кандыгыл, чээ,
Ажыы-биле сөглеп көрем?

О. СУВАКПИТ.

АЧАЗЫНЫҢ УРУУ-ДУР МЕН

Чараш шокар платьелиг,
Саглай сырбык
чашчыгаштыг,
Аажок чымчак бопуктарлыг
Ачазының уруу боор мен.
Тонум өөгү халаңайның,
Дораан үстүр чеде берди.
Өске кижи билбейн турда.
Өөгүм илип алыйн арам.

Т. ТОЮНДУП.

МОСКВА. Башкириянның «Шаяндар» деп бичии ургларның ыр ансамбли ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң Бүгүзвилел делгелгезинге чедиишкинниг ойнаан. Республикада сураглыг бичии артистерниң концерт программазында чоннуң ырлары болгаш танцылары бар.

Г. ХАМЕЛЬЯНИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

БИЧИИЛЕРНИҢ ЧУГААЗЫ

Карыгылай бергенде оруң адаанга олурган диспейниң характары кыланнаан.

— Авай, авай, көрүп көрдаан, диспей лампочкаларын кыпсыпты.

*** * ***

Юля 4 харлыг.

Кара баарзыктың уя-бажыңчыгажын көрүп кааш, айтырып-тыр:

— Уя-бажыңчыгашты! Кымнар ында чурттап турар чоор?

— Кушкаштар.

— Кудумчуга соок-ла болгай, а оларның эжин база ажык-тыр...

*** * ***

Дима 3 харлыг.

— Апельсиннер езуп үремейн турар, оларны чүгле садып турар.

*** * ***

Саша 2 харлыг.

Авазы-биле кады кино көргеш чоруп орган. Ыт көрүп кааш:

— Авай, сен ыттан коргуп чор сен бе?

— Ийе.

— Кортпа, авай, мен сенден дыпзыг туттунуп алыйн.

*** * ***

Валя 4 харлыг.

Ол удуурда-даа ойнаар пистолединн сазбас боорга айтырганнар:

—Сеңээ, удуур кижиге пистолеттиг херээ чүл?

— Бир эвес аза кадайны дүжей берзимзе, ону боолзар мен...

*** * ***

Ачазы:

— Бо теледамчыдылга чүгле улуг улуска-дыр.

Оглу:

— А силер бистиин чүге көрүп турар силер?

ТЛЗ

ОКТЯБРЬ 31-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Ургларга анчыгаштар дугайы». 9.25 — «Двадцать дней без войны». Уран-чечен фильм. 11.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.00 — 12.05 — Телемедээлер.

*** * ***

14.15 — Телемедээлер. 14.35 —Чурттуң телестудияларының док. фильмнери. 15.45 — Улустуң аялгалары. 16.00 — «Билиг — күш». 16.45 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалары. 17.15 — «...Ол алды болгаш ооң-даа улуг назы». 18.00 — «Кижи болгаш хөйлүг». 18.30 — Док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.10 — Концерт. 20.00 — Шүлүкчүлер тайбын дээш демиселде. 21.00 — «Ye». 21.35 — Шүлүкчүлер тайбын дээш демиселде. Дамчыдылганың уланчызы. 22.25 — Док. телефильм. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.15 — Шыдыраага делегей чемпионады.

ИПНГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильм. 8.35; 9.35 — География. 7-ги класс. ССРЭ-ниң далайлары. 9.05; 13.10 — Немец дыл. Өөредилгениң 2-ги чылы. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Физика. Кристалларның тургузуу болгаш шынарлары. 10.35; 11.40 —Төөгү. 9-ку класс. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10—Ниити биология. 9-ку класс. Чайгазар болгаш кылымал шилилде. 12.40 — Физика. 6-гы класс. Күш. 13.40 — Төөгүнүң арынары. I Интернационал дугайында. 14.20 — Катап тургузуушкун үезинин уран чүүлү. 2-ги дамчыдылга. 14.50 — Совет чогаалчылар тоолдары. 15.35 — 15.40 — Телемедээлер.

*** * ***

18.00 — Телемедээлер. 18.20 — Эртем-нептерелдиг фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Ургларга фильм. 18.40 — Тывага танцы уран чүүлүнүң хөгжүлдези. 19.05 — Делегейде болуушкынарның допчуламы. 19.15 —«Азия төвү». 19.45 — Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — Николай Бауман дугайында чаа док. фильм. 20.30 — Л. В. Бетховен. № 1 до мажор симфония. 21.00 — «Ye». 21.35 — 22.35 — «Вся королевская рать». Уранчечен телефильмниң 3-ку сериязы.

Солуннуң дараазында номери ноябрь 2-де үнер.

Редакторнуң оралакчызы А. С. ДЕМБИРЕЛЬ.

Отаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, хар чаар. Барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр.

Дүне 6—11 градус, чамдык черлерге 0—5 градус соок болур. Хүндүс 0—5 градус чылыр.

Кызылга бүргеп, аязыр, быскан хар чаар. Хат кошкак. Дүне 0—5 градус соок, хүндүс 0—5 градус чылыг болур.

КИНО

ОКТЯБРЬ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Умеющий молчать» 9.30, 12.10, 15.00 17.40, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Потерялся слон» 9.30, 13.20, К-клуб «Подружка» 15.00, «Счастливая Женька» 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Уянкум» 14.40, 16.30, 18.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ларец Марии Медичи» 14.30, 16.20, 18.10 19.50 шактарда.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң аппаратының коллективи республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Чимит-Доржу Байырович Ондарга ооң авазы

Сержидмаа Чашпаевна ООРЖАКТЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Редакциянның адреези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр кылдыстериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг кылдыстериниң 2-37-13, чагаа кылдызының 2-41-27, информация кылдызының 2-20-60, культура кылдызының 2-23-54, кодээ ажыл-агый кылдызының 2-21-47, корректорларның 2-27-41 бухгалтериянның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2078.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографазы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1; ТС—01397